

Il Commonwealth veneziano tra 1204 e la fine della Repubblica: identità e peculiarità, ur. **Gherardo Ortalli, Oliver Jens Schmitt i Ermanno Orlando**. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2015, 526 str.

U ovom zborniku objavljeno je osamnaest članaka na talijanskom, francuskom i engleskom jeziku koji su nastali na temelju izlaganja na istoimenoj konferenciji u Veneciji 2013. godine. Radi se o opsežnoj i važnoj zbirci u kojoj su sudjelovali mnogi eminentni venecijanisti, a koja na specifičnom mletačkom primjeru, iz perspektive različitih historijskih poddisciplina, sagledava jedan od središnjih problema suvremene političke povijesti - pitanje o prirodi predmoderne državnosti.

U prvom i programatskom tekstu Gherardo Ortalli predstavlja osnovni cilj knjige, a to je pokušaj obuhvatnog istraživanja mletačke državnosti (*statehood, statualità*), tj. specifične, možda čak jedinstvene organizacije Mletačke Republike i mehanizama na kojima je počivala. Naime, kao što Ortalli upozorava, Venecija je bila daleko od ideal-tipa "moderne" države; da pače, u historiografiji joj se često "spočitavalo" što nije uspjela razviti suvremenu državnu organizaciju (iako to predbacivanje svojevrsnog povijesnog neuspjeha zvuči pomalo čudno kad se u obzir uzme da se radi o državi koja je bila izrazito stabilna i trajala dulje od mnogih drugih država koje su uspjele postati *modern*). Naime, Venecija je bila sve samo ne centralizirana, birokratizirana i unificirana država sa suverenitetom jasno koncentriranim na jednome mjestu. Umjesto toga, za nju je karakterističan nevjerovatan pluralitet različitih političko-pravnih aranžmana, privilegija i lokalnih elita, s nejasnim i često uvijek iznova pregovaranim odnosima između *Dominante* i zajednica pod njenom vlašću. Upravo stoga se u ovom zborniku uz pojam "država" koristi i nešto neodređeniji, a možda adekvatniji pojam "mletački *common-wealth*". Ortalli daje kratak pregled duge tradicije promišljanja o specifičnoj prirodi venecijanske državnosti, počevši od kasnog srednjeg vijeka do suvremenih historiografskih interpretacija. Osobito upozorava na problem kojega se dotiču i drugi

autori u ovom zborniku. Uslijed sve veće specijalizacije, u drugoj polovini 20. stoljeća u venecijanistici se dogodila fragmentacija, odnosno izražena podjela na stručnjake koji se bave *Terrafermom* i one koji se bave *Stato da mar*. Rezultat je bio da je sve manje istraživača promišljalo Mletačku Republiku kao cjelinu.

U svom prilogu Gian Maria Varanini nastavlja razrađivati taj problem iz partikularnih perspektiva, osobito s obzirom na studije mletačkih talijanskih posjeda u posljednjih stotinu godina. Varaninijev prilog je dragocjena i pregledna analiza glavnih trendova u istraživanju *Terraferme*, i to ne samo u talijanskoj, nego i u anglosaksonskoj historiografiji. U skladu s glavnom temom zbornika, Varanini posebno upozorava na različite modalitete vladanja Venecije nad samom *Terrafermom* - odnosno neujednačenost pravnih i političkih aranžmana - te uspoređuje mletačku vladavinu s drugim "regionalnim državama", poput Milana i Firence u 14. i 15. stoljeću. Jednako tako, Varanini upozorava na dvije (nažalost, često nepovezane) perspektive koje su obilježile istraživanja *Terraferme* u posljednjih stotinu godina: s jedne strane, studije iz perspektive samih podložnih gradova, a s druge strane, studije pisane iz perspektive *Dominante*, tj središnje vlasti.

Monique O'Connell promišlja "kontraktualističku" prirodu mletačke države u kontekstu novijih trendova u istraživanju predmodernih oblika državnosti. Naime, recentne studije tumače ključni proces izgradnje državnosti (*state-building*) kao neprekidan proces pregovaranja različitih političkih aktera, odnosno središnje vlasti s jedne, te raznih lokalnih institucija, korporacija i grupa s druge strane. Drugim riječima, širenje "regionalnih država" u Italiji sve se više tumači kao serija asimetričnih, a ponekad i posve implicitnih ugovora između dominantne elite i lokalnih zajednica, između državnog centra i periferije. Također, u funkcioniranju mletačke države (kao i drugih država *ancien régime-a*) značajnu ulogu igrao je niz ne-institucionalnih faktora, poput rodbinskih veza, frakcija, patronstva i klijentelističkih odnosa, dakle faktora koji ne pripadaju političkoj sferi u užem smislu. O'Connell se fokusira upravo na takve fenomene, upozoravajući na one pojedince i

socijalne grupe koji su djelovali kao jamci i svojevrsni katalizatori za funkcioniranje pravno-formalnih aranžmana. To čini promatrajući odnose unutar same mletačke elite, ali i između te elite i patricijata podložnih gradova, osobito ističući ulogu bračnih veza kao socijalnog veziva.

David Jacoby istražuje promjene načina upravljanja mletačkim posjedima u istočnom Mediteranu. Sve do početka 13. stoljeća Venecija je oklijevala uspostaviti direktnu upravu nad posjedima na ovom prostoru, prepuštajući administraciju crkvenim ustanovama ili pak predavajući ih istaknutim mletačkim obiteljima. No, nakon nagle ekspanzije 1204. godine jača upliv središnje vlasti i dolazi do uspostave direktne mletačke administracije na ključnim od tih područja (npr. bailo u Akri), dok su manje ugrožena i trgovački manje važna ostavljena u specifičnim aranžmanima i prepuštena pojedinim obiteljima. Jacoby nudi koristan pregled mletačkih institucija u Akri, Tiru, Koronu, Modonu, Negropontu, Aleksandriji i na Kreti.

Luciano Pezzolo posvećuje se fiskalnom ustroju mletačke države, rekonstruirajući temeljne oblike državnih potraživanja (obavezni zajmovi, direktni i indirektni porezi) i fiskalne obaveze podređenih gradova na *Terrafermi* i pomorskim posjedima. Također, analizira neprekidan proces pregovaranja između centra i periferije, pobune i proteste protiv nameta, ideološka opravdanja za nametanje državnih potraživanja te situacije u kojima je država bila prisiljena zahtijevati izvanredne namete. Kao i mnogi drugi autori u ovom zborniku, Pezzolo upozorava na raznolikost pravnih i administrativnih struktura, tj. ističe da u Mletačkoj Republici nije postojao homogeni fiskalni teritorij - zapravo, jedino davanje koje je obuhvaćalo čitavu državu bio je porez na sol.

Andrea Zannini analizira mletačku birokraciju u razdoblju od 16. do 18. stoljeća, i to njene različite segmente, od najviših službi rezerviranih za patricije, preko središnje duždeve kancelarije do najsitnijih administrativnih funkcija - sve u svemu, državni aparat koji je na početku 16. stoljeća obuhvaćao nekih 1.500 ljudi. Autor opisuje načine regrutiranja i obučavanja državnih magistrata te administrativnog osoblja: od obrazovanja

elite i patricijskih izbora (uočljiva je specijalizacija za određene tipove političke karijere) do selekcije i obrazovanja osoblja za duždevu kancelariju i niže administrativno osoblje. Također, analizira plaće administrativnog osoblja, njegovu učinkovitost, razne oblike korupcije i prodaju državnih službi. Konačno, Zannini kritizira teološke pristupe koji promišljaju mletački državni aparat po kriterijima njegove "modernosti", na tragu poznatog Weberova ideal-tipa.

Benjamin Arbel ispituje temeljne karakteristike mletačkog *Stato da Mar* u novovjekovnom periodu, a posebno se osvrće na problem je li termin "kolonija", koji se javlja u dijelu historiografije, adekvatan i opravdan za prekomorske posjede *Serenissime*. Arbel analizira razna značenja koja je taj termin imao u mletačkoj historiografiji tijekom proteklih stotinjak godina, ali i druge pojmove, poput "imperij" (*impero*), koji su mu konkurirali. Spominje uobičajene kritike pojma "kolonija", koji se smatrao neadekvatnim zbog relativno široke autonomije mnogih prekomorskih zajednica, kao i činjenice da su imale prilike pregovarati o svom statusu, no upozorava da je sličnih aranžmana bilo i u nedvojbeno kolonijalnim sustavima 18. i 19. stoljeća. Arbel daje i drugu vrstu argumentacije, koja ističe da nije bilo ključne razlike u načinu upravljanja na *Terrafermi* i u prekomorskim posjedima, što također čini problematičnim korištenje pojma "kolonija" za *Stato da mar*. Ipak, Arbel ističe da ekonomski odnosi - golem nesrazmjer centra i periferije te eksploatacija *Stato da mar* od strane centra - opravdavaju upotrebu pojma "kolonija", kao što ga opravdavaju i udaljenost te kulturna različitost većine prekomorskih posjeda.

Na tragu iznimno bogatih istraživanja pojma i fenomena granice u historiografiji proteklih decenija, Egidio Ivetić analizira granice Mletačke Republike, koja je obuhvaćala veoma različite prostore od Alpa do Egeje. Ivetić upozorava da sve donedavno u venecijanistici ovaj fenomen gotovo da nije istraživao, a osobito ne u *Stato da mar*, gdje je uglavnom izostao dijalog s relevantnim nacionalnim historiografijama. Ivetić daje pregled najvažnijih radova hrvatske i jugoslavenske historiografije, a osobito projekta *Triplex*

confinium, posvećenog tromeđi između Mletačke Republike, Osmanskog Carstva i Habsburgovaca. Također, ovaj tekst nudi osvrt na recentnije radove iz venecijanistike (G. Gullino, C. J. De Larivière), a osobito nakon 2000. godine, kada tema granice ulazi u fokus istraživanja (W. Panciera i M. P. Pedani). Članak potom nudi analizu mletačkih magistratura posvećenih graničnim pitanjima (*Provveditori sopra i confini*) te postepenih promjena u mletačkoj politici spram granica tijekom novovjekovnog perioda. Naime, dok je u početku odnos prema rubovima vlastitog teritorija bio dosta fluidan i neodređen, nakon 1699. godine mletačke vlasti posvećuju veću pažnju pitanjima državnih granica, stvarajući nove magistrature, skupljajući relevantne dokumente te precizirajući granice Republike sa susjedima.

Oliver Jens Schmitt prilazi diskusiji o velikim pitanjima ove zbirke iz neuobičajene perspektive: pitanja o prirodi mletačke države istražuje s mikrorazine, dakle pristupom koji je dosad rijetko primjenjivan, osobito kad se radilo o *Stato da mar*. Njegova mikrohistorijska analiza posvećena je Korčuli 15. stoljeća, koja zbog svog iznimno dobro sačuvanog srednjovjekovnog arhiva nudi odličan *case—study*, primjer koji omogućuje da se vidi “ljudsko lice” mletačke države. Jens Schmitt u prvom redu prati dva procesa: postepenu administrativnu integraciju otoka u mletačku državu i transformaciju lokalne političke tradicije i retorike, odnosno njihovu prilagodbu širem mletačkom kontekstu. Te teme ispituje uvelike - ali ne samo - kroz dobro dokumentiran slučaj braće Dragačić (ca. 1410 - ca. 1475) koji su potjecali iz korčulanskog sela Čare, a ostvarili značajan stupanj integracije i socijalnog uspona tijekom nekih pedeset godina. Iz bogate dokumentacije (Dragačići su igrali istaknutu ulogu u sukobima puka s plemstvom) jasno se vidi kako su ova braća ušla u diskurzivni svijet Venecije i kako su korčulanske tradicije adaptirali mletačkome kontekstu.

Alessandra Rizzi piše o pravnoj dimenziji mletačke države, odnosno pravnim mehanizmima koji su regulirali odnose između vladara i podanika. Temeljni pravni okvir za regulaciju odnosa Venecije prema podređenim gradovima bili su sporazumi o priznanju mletačke vrhovne

vlasti. Rizzi analizira dosadašnja istraživanja i sadržaj ovih dokumenata, uzimajući u obzir različite sporazume, počevši od 13. stoljeća, na širokom prostoru od Egeje do *Terraferme*. Upozorava na *topos* o svojevoljnom predavanju Veneciji, koji se često primjenjivao i kada je bilo otpora priznanju mletačke vlasti, a koristio se jer je, s jedne strane, legitimirao novi posjed u očima drugih država, a s druge smanjivao nezadovoljstvo lokalne elite. Rizzi predstavlja i načine na koje su ti sporazumi mijenjani, odnosno načine komunikacije između podređenih gradova i *Dominante* o pravnim pitanjima.

Nicolas Karapidakis piše o odnosu mletačkih vladara i podređenih populacija na mletačkom Levantu, odnosno na prostoru današnje Grčke. Na početku studije daje veoma iscrpan i koristan pregled istraživanja odnosa venecijanske elite i lokalne populacije na ovim prostorima tijekom proteklih stotinu godina. U drugom dijelu studije na nekoliko primjera iz 17. i 18. stoljeća ispituje odnos mletačke administracije i lokalnog stanovništva, a osobito neformalne socijalne veze između vladara i podanika.

Guillaume Saint-Guillain piše o mletačkoj prisutnosti u Egejskom moru u dugom razdoblju od 13. do 16. stoljeća. Ulazeći u suvremenu diskusiju o prikladnosti pojma “kolonija” za mletačke pomorske posjede (na što odgovara afirmativno), Saint-Guillain prati mletačka osvajanja i organizaciju vlasti, i to u raznim modalitetima, od direktne uprave nad teritorijima do dodjeljivanja feudalnih posjeda istaknutim patricijskim obiteljima. Njegova analiza ujedno je i opsežno predstavljanje i kritika bogate historiografije o ovoj temi, osobito s obzirom na Kretu, za koju je sačuvana bogata dokumentacija. Uz niz političkih pitanja, Saint-Guillain upozorava na ekonomske i demografske posljedice mletačke prisutnosti, analizira ulogu katoličke Crkve na predominantno pravoslavnim prostorima i tipove složenih identiteta koji se javljaju u multikulturalnim i multikonfesionalnim društvima Egeje.

Thierry Ganchou nastavlja sa srodnom temom pišući o Greima, mletačkim podanicima, u Konstantinopolu u razdoblju prije pada grada pod Osmanlije 1453. godine. Ganchou koristi iscrpno

dokumentirane biografije dvojice uspješnih grčkih imigranata s Krete da bi s mikrohistorijske razine odgovorio na veliko pitanje te epohe: je li mletačka elita razumjela fatalne posljedice koje će po Republiku imati pad Konstantinopola i je li mogla djelovati drugačije i energičnije da pomogne ugroženom Bizantu? Prateći socijalni uspon dvojice imigranata, ovaj članak oslikava veoma širok povijesni kontekst: zajednicu mletačkih podanika u Bizantu; odnose Krete, Bizanta i Venecije; pad Konstantinopola i ulogu Venecije u njemu; kritički odnos grčkih podanika prema *Serenissimi*; konačno, identitete ove dvojice Grka koji ipak u dokumentima nose izrazito mletačka imena (*Nicolaus Polo* i *Iohannes Torcello*).

Članak Sergeja Karpova posvećen je mletačkoj prisutnosti u Crnom moru tijekom 14. i 15. stoljeća. Kroz povijest mletačkih naseobina u Tani i Trapezuntu, ustanovljenih još u 13. stoljeću, Karpov rekonstruirao mletačku strategiju u Crnom moru, rivalitet s Đenovom, sukobe s Mongolima te ekonomske trendove u regiji. Ipak, najveći dio teksta posvećen je pravnom statusu, administraciji te autonomiji ovih naseobina - zapravo se radi o korisnom pregledu inače slabo poznate mletačke prisutnosti u ovom udaljenom prostoru koji nikada nije bio u primarnom fokusu Prejase Republike.

U zanimljivoj kombinaciji demografske i političke povijesti, članak Ermanna Orlanda pristupa pitanju o prirodi mletačke državnosti kroz izučavanje migracija. Točnije rečeno, Orlando se bavi nekolicinom važnih problema na mjestu dodira politike i demografskih trendova: politikom Venecije prema imigrantima; kriterijima dodjeljivanja mletačkog građanstva; socijalnim strukturama kroz koje su imigranti asimilirani; oblicima etničke i religijske koegzistencije i tolerancije u Mlecima; te, konačno, ulogom miješanih brakova u integraciji manjina.

Paolo Preto piše o izrazitom pragmatizmu, čak machiavellizmu *ante litteram*, tipičnom za mletačku elitu i politiku. Taj specifičan politički mentalitet analizira na krajnje adekvatnom fondu, dokumentima Vijeća desetorice i Državnih inkvizitora posvećenima državnoj sigurnosti i špijunaži. Preto se koncentrira na jedan tip

aktivnosti, tj. na dugu i dobro dokumentiranu tradiciju političkih ubojstava koje je naručivala mletačka vlast. Usto što navodi brojne zanimljive primjere i detalje planiranih ubojstava, Preto rekonstruirao i opravdanja koja je mletačka vlast nudila za ovakve odluke, poput pozivanja na interese domovine, čak "kršćanstva", ili pak ocrnjivanja i demoniziranja planiranih žrtava.

Eric Dursteller ispituje prirodu i funkcioniranje mletačke države iz neuobičajene perspektive. Naime, umjesto klasičnih pristupa koji se koncentriraju na same lagune ili pak *Terrafermu* i *Stato da mar*, Dursteller analizira odnos između vlasti i podanika izvan granica Republike, tj. Mlečana koji su boravili na osmanskom teritoriju, u Istanbulu. Točnije rečeno, Durstellerovo središnje pitanje je na koji način je novovjekovna mletačka država percipirala vlastite podanike izvan svojih granica te na koje je načine pokušavala osigurati vlast ili barem utjecaj na njih. Dursteller ispituje načine na koje su mletački bailo i njegova administracija pokušavali integrirati i utjecati na tri grupe marginalnih mletačkih podanika u osmanskoj prijestolnici - na prognanike iz Venecije, Mlečane koji su bili u ropstvu i grčke podanike *Serenissime*.

Pristupajući problemu mletačke državnosti s pozicije vojnog povjesničara, Piero del Negro ističe da je Mletačka Republika bila nedvojbeno najveća vojna sila kasnosrednjovjekovne i novovjekovne Italije te kontekstualizira razvitak njenih institucija unutar važne tradicije koja povezuje rat i formiranje moderne države (Ch. Tilly). Del Negro nudi tipologiju ratova koje je Venecija vodila, pregled temeljnih oblika njene vojne organizacije te rekonstrukciju odnosa mletačkog patricijata i patricijata podređenih gradova spram vojnih poslova. Konačno, bavi se često diskutiranim problemom zašto Venecija nije uspjela uspostaviti *modern* stajaću i profesionalnu vojsku, već je dugo zadržala arhaične oblike vojne organizacije što je na kraju, unatoč nekoliko pokušaja reformi, doprinijelo njenom vojnom slabljenju tijekom novog vijeka.

Nema dvojbe da ovaj zbornik svojim opsegom i kvalitetom priloga predstavlja značajan doprinos venecijanistici, ali i suvremenim

istraživanjima predmodernih oblika državne organizacije uopće. Ipak, u zborniku više puta istaknut problem partikularnosti perspektiva današnje venecijanistike - odnosno nedostatka šire vizije uslijed specijalističkih istraživanja - osjeća se pomalo i u samoj ovoj publikaciji. Naime, ova opsežna knjiga od nekih 500 stranica ne nudi širu interpretaciju problema mletačke državnosti, nego niz uglavnom vrlo kvalitetnih analiza manjih segmenata tog problema, uglavnom ograničenih geografski i kronološki. Ta partikularnost perspektiva mogla se kompenzirati jednim sintetičkim uvodom ili zaključkom, koji urednici, nažalost, nisu napisali. Također, iz hrvatske perspektive može se primijetiti znakovit nedostatak tematiziranja mletačke vlasti u Dalmaciji (ta tema je, doduše, dotaknuta u nekim priložima, poput onog O'Connell i Ivetića, ali tek usput). Opsežnija analiza mletačke vladavine u Dalmaciji te njena usporedba s ostalim mediteranskim posjedima *Serenissime* čini se ključnim i neizbježnim korakom u razumijevanju *Stato da mar*. Ipak, unatoč spomenutim zamjerkama, ovaj zbornik je nedvojbeno obavežno štivo za sve istraživače političke povijesti Venecije, Jadrana, pa čak i Mediterana, a zbog specifičnosti mletačkog slučaja bit će zanimljiv i svim istraživačima koji se bave europskom institucionalnom poviješću uopće.

Lovro Kunčević

Cronica Jadretina. Venezia - Zara, 1345-1346, prir. **Gherardo Ortalli i Ornella Pittarello**. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2014, 167 str.

Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti sa sjedištem u Veneciji prestižna je znanstveno-istraživačka ustanova od nacionalne važnosti u Italiji, koja u dvjema zasebnim edicijama ravnomjerno objavljuje priloge iz područja prirodnih, kao i društvenih i humanističkih znanosti. Svoje korijene vuče još od Kraljevskog nacionalnog instituta (*Reale Istituto Nazionale*), koji je početkom 19. stoljeća utemeljio Napoleon po uzoru na *Institut de France*. Nanovo utemeljen pod današnjim imenom od strane austrijskog cara Ferdinanda V. godine 1838, Institut je nakon talijanskog ujedinjenja priznat u istom statusu kao vodeće akademije dotadašnjih međusobno razdvojenih talijanskih zemalja. Time se ova ustanova nametnula i na državnoj razini, iako je težište njene istraživačke djelatnosti ostalo na povijesti Venecije i krajeva pod ranijom mletačkom upravom. Važan doprinos u tom pravcu predstavlja i ovo izdanje kronike jedne neuspješne zadarske pobune protiv mletačkih vlasti u prvoj polovici 14. stoljeća.

Cronica Jadretina bavi se zbivanjima iz 1345-1346, kada su mletačke snage nakon jednogodišnje opsade uspjele skrsiti još jednu u nizu zadarskih pobuna, svladavši prethodno u otvorenoj bici nedovoljno pripremljenu vojsku ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I. Anžuskog, s čijom su pomoći Zadranu računali. Ovaj je događaj privukao pažnju dvojice anonimnih kroničara i suvremenika, koji su ga zasebno razmotrili sa stajališta obje sukobljene strane, pa su tako nastale i dvije zasebne kronike, *Obsidio Jadrensis* i *Cronica Jadretina*.

Obsidio Jadrensis predstavlja pogled branitelja i protivnika mletačke vlasti, a objavljena je još 1666. godine u znamenitome djelu Ivana Lučića *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Uslijedila su novija izdanja, pri čemu je izabrane ulomke s hrvatskim prijevodom objavio Veljko Gortan u prvom svesku poznate edicije *Hrvatski latinisti*. Tom tekstu nasuprot stoji *Cronica Jadretina*,